

АНОТАЦІЯ

Патер А. Р. Виконавські виміри української сакральної музики. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво». – Львівський національний університет імені Івана Франка; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2021.

Дисертація є першим в українському музикознавстві науковим дослідженням виконавських особливостей української сакральної музики. У дослідженні **вперше** в українському музикознавстві:

- виокремлено хорову сакральну музичну культуру України як феномен збереження культурної пам'яті нації;
- визначено знакові складові національного характеру в системі «національного образу світу» – софійності, ісихазму та кордоцентризму, які формують світоглядне осердя церковної монодії XVII ст. як фундаменту української хорової сакральної музики наступних епох;
- проведено аналіз зразків монодичної традиції – Херувимських пісень київського і болгарського напівів в контексті виявлення ознак архетипу софійності;
- окреслено концептуальні виконавсько-методичні засади провідних майстрів хорової культури в Україні XX – початку XXI ст., які позначені впливом етичних та світоглядно-естетичних цінностей диригентів;
- виявлено та окреслено характерні ознаки феномену виконавського стилю національної хорової традиції, які полягають у переосмисленні стилевих орієнтирів епохи виконуваного твору, системи музично-мовленнєвих ресурсів в процесі диригентсько-хорового інтерпретування крізь призму особистісного слухового уявлення звукового ідеалу, естетично-світоглядних переконань і національного світовідчуття виконавців;

- системно і комплексно проаналізовано українську сакральну музику в академічній хорovій традиції – простежено творчу діяльність професійних хорovих колективів різних регіонів країни у контексті відродження сакральної музики, звернено увагу на частоту використання сакральних творів українських композиторів у програмах концертних виступів, визначено виконавсько-стильові особливості інтерпретації сакральної музики, зокрема, виділено параметри еталону хорovого звучання у виконавській інтерпретації сакральної музики хорovими колективами;
- набули подальшого розвитку зміст понять «виконавський стиль хорovого колективу» та «еталонна виконавська версія» у знанні про національну хорovu виконавську культуру і збереження сакральних традицій академічними хорovими колективами України в регіональному та загальнонаціональному контекстах.

У першому розділі роботи охарактеризовано теоретико-методологічну базу дослідження. Теоретичну основу складають наукові праці та розвідки, які всебічно висвітлюють українську музичну культуру, зокрема, музикознавчі дослідження, присвячені історії розвитку мистецтва сакрального співу, проблемам виконавського стилю та диригентської інтерпретації, наукові праці з питань відображення національного образу світу в музичному мистецтві, а також публікації з суміжних галузей гуманітарних наук – філософії, богослов'я, історії, філології, культурології та психології мистецтва. З метою вивчення феномена стилю хорovого виконавства в руслі української хорovої традиції в роботі застосовано системний підхід і використано комплекс методів наукового дослідження: дослідницько-пошуковий, системно-аналітичний, історико-генетичний, культурологічний, феноменологічний, джерелознавчий, метод типологічного аналізу, музикознавчий метод, метод аудіовізуального аналізу, емпірично-аналітичний, компаративний методи.

Проведено аналіз філософського розуміння музики у добу античності, в якому виділяються погляди на музику етичного змісту – міру впливу музичного мистецтва на зміну характеру людини і трактування музики як мистецтва для самого естетичного досвіду. Тяглість поглядів щодо естетично-дидактичного впливу музики простежуються у візантійській філософській думці на ґрунті християнства.

У богослужбовій традиції музика, представлена двома основними видами – псалмодією та антифонним співом, покликана прославляти Бога і доносити до вірних святість Божого Слова. Елементи псалмодії і принципи антифонної перемінності лежать в основі мелодичного тематизму духовної музики наступних епох до сучасності.

На естетику сакрального співу українців значною мірою вплинув візантійський прекраснозвучний каллофонний стиль, який найвищого розквіту досягнув у XIII – XIV ст. Про емоційно піднесений спів, здатний розворушити душу людини, йдеться у низці музично-теоретичних трактатів XVII – поч. XVIII ст. Основними рисами стилю виконання того часу було поєднання канонічності з природним мелодичним чуттям співаків, які зумовлені його світоглядними налаштуваннями і особливостями сприйняття богослужбових канонів. Комплекс музично-естетичних поглядів ранньохристиянських мислителів дає підстави розуміти візантійську культуру як джерело своєрідності українського сакрального співу. Простеження філософсько-богословського дискурсу щодо природи музичного мистецтва і завдань сакрального співу, є необхідним для розуміння виконавсько-інтерпретаційних засад української сакральної музики.

Другий розділ присвячений розгляду сакрального музичного мистецтва крізь призму ментальних векторів національної культури. Висвітлено мистецтвознавчі погляди на поняття «національний образ світу». У ракурсі музичного мистецтва дане поняття проектується дослідниками на композиторську творчість, виконавське мистецтво і слухацьке сприйняття.

Питання побутування сакрального музичного мистецтва ранньомодерної доби розглянуто крізь призму сигнатури софійності як світоглядного стержня, що творить національний образ світу. З метою виявлення ознак софійності в давньому сакральному мистецтві, здійснено аналіз Херувимської пісні київського та болгарського варіантів напівів. Відображені в ангельському гимні світлі почуття пов'язані з образами прозріння, духовного зору, які осяювали смисли київської культури. За допомогою такого прийому, як піднесення мелодії на кварту (інтервал світла) і повернення до плавного поступеневого руху, розкривається піднесеність

стану душі. Важливу драматургічну і семантичну функцію відіграють повторення і повернення до побудов, які будуються на основному мелодичному ході, коливання мелодики у вигляді пунктирного, синкопованого ритму, її часових розширень чи стиснень. Інтонаційний смисл визначає своєрідність відчуття метричної і ладової опорності. Структурно-композиційні рішення Херувимських пісень свідчать про осмисленість деталей та форми в цілості. Виокремлення окремих фраз тексту за допомогою синкопованих, силабічних звуко-ритмічних засобів або інтонаційних чинників, свідчать про смислову вагомість Слова, яке в софійному світовідчутті ототожнювалося з головною іпостасю святої Трійці – Богом-Отцем.

Формування української духовної культури відбувалося під значним впливом візантійських філософських ідей. Найпотужніше вчення ісихазму і закладені в ньому кордоцентричні погляди вплинуло на цілісний характер киеворуської культури. Українська сакральна музика на всіх історичних етапах свого розвитку – від монодії до творчості сучасних композиторів – залишається виразником властивого українській нації міцного почуття Божої всеприсутності. Традиційний руський ірмолойний спів з притаманними рисами стриманості, спокою, суворості, епічної величавості, відстороненості від емоцій, втілював естетику духовної краси. Із зміною художньої системи з середини XVI ст. в українській музичній культурі, трансплантована новогрецька і балканослов'янська монодія представляє нову естетику чуттєвості, зорієнтовану на емоційну виразовість. Сакральну музику епохи бароко відрізняє від монодичного стилю новий рівень емоційно-музичної виразовості. Концертуючий стиль партесної творчості сповнений неспокоєм, контрастами, широкою динамічною шкалою, риторичними фігурами, втілював яскравіші душевні емоції і переживання – смуток і радість, неспокій і просвітлення. Відтак, у творчості композиторів-класиків сформувався новий стиль сакрального хорового мистецтва України. Розвинений на високому мистецькому рівні жанр хорового концерту, літературною основою якого були тексти псалмів, втілював релігійно-філософські думки епохи та відобразив широку гаму людських почуттів на новому інтелектуальному та емоційно-художньому рівнях. За допомогою мелодичних засобів «чуттєвих» інтонацій, наспівності, орнаментики, створюється

властива психологізація ліричної сфери, що свідчить про вплив сентименталізму на українську сакральну музику.

У третьому розділі проведено дослідження інтерпретаційних аспектів української духовної хорової культури на основі аналізу концепцій провідних диригентів ХХ – початку ХХІ століття – Олександра Кошиця, Дмитра Котка, Мирослава Антоновича, Володимира Василевича, Євгена Вахняка, Павла Муравського, Костянтина Пігрова, Віктора Іконника, В'ячеслава Палкіна та їх наступників. Впроваджені представниками регіональних диригентсько-хорових шкіл України у процесі репетиційної роботи і концертного виконання вокально-технічні та образні засади академічного хорового співу були досягнуті і звершувалися у художньо-досконалому виконанні сакральної музики.

У контексті простеження спадкоємності традиції сакрального хорового співу, комплексно досліджено творчу діяльність знакових професійних колективів різних регіонів України – Національної академічної заслуженої хорової капели України «Думка», Наддніпрянського хору Дмитра Котка, Державної заслуженої академічної хорової капели України «Трембіта», Київського камерного хору імені Бориса Лятошинського, Муніципальної академічної чоловічої хорової капели ім. Л. Ревуцького, Львівської національної академічної чоловічої хорової капели «Дударик», Камерного хору Харківської обласної філармонії та Студентського хору Одеської національної музичної академії ім. А.В. Нежданової.

В роботі здійснено музично-теоретичний і виконавсько-хоровий аналіз інтерпретації сакральних творів українських композиторів Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Артемія Веделя, Михайла Вербицького, Кирила Стеценка, Лесі Дичко, Олександра Козаренка, які повною мірою увиразнюють специфіку національного образу світу і зберігають свою мистецьку вартість впродовж віків донині. На основі дослідження виконавських версій сакральної музики у втіленні професійними хоровими колективами під орудою видатних диригентів кінця ХХ ст. і сучасності, вдалося встановити визначальні виконавські виміри української сакральної музики. А саме, окреслено характерні ознаки виконавського стилю української хорової традиції та визначено основні параметри досягнення звукового

еталону у виконавській майстерності українських хорових колективів. Встановлено, що еталон хорового звучання охоплює комплекс фізіологічно-технологічних, техніко-віртуозних, художньо-естетичних прийомів, який сформувався в професійній традиції сакрального співу і передбачає відтворення естетичних та світоглядно-ментальних аспектів національного образу світу.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх подальшого застосування у наукових розвідках мистецтвознавчого та культурологічного спрямування. Матеріали, напрацювання й висновки цієї дисертації покликані збагатити фактологічну та методологічну базу сучасного українського хорознавства і можуть бути використані для подальших наукових досліджень історії музичного, зокрема, хорового виконавства, враховані при розробці підручників, методичних посібників, лекційних курсів з історії українського хорового мистецтва, проблем диригентсько-хорового інтерпретування. Багатоаспектний аналіз специфіки виконання української сакральної музики сприятиме формуванню професійних пріоритетів сучасних диригентів практиків, а також слугуватиме методичним матеріалом для диригентів педагогів при викладанні предметів «хорознавство», «історія хорового мистецтва», «диригування» та «практика роботи з хором».

Ключові слова: хорова культура України, національний образ світу, сакральний хоровий спів, інтерпретація сакральної музики, виконавський стиль хорового колективу, еталон хорового звучання.

ANNOTATION

Pater A. R. Performing dimensions of Ukrainian sacred music. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of philosophy in the field of knowledge 02 “culture and art” in the specialty 025 “musical art”. – Ivan Franko National University of Lviv; Public Higher Education Institution “Vasyl Stefanyk Prykarpathian National University”. – Ivano-Frankivsk, 2021.

The thesis is the first scientific study of the Performing features of Ukrainian sacred music in Ukrainian musicology. In the study for **the first time** in Ukrainian musicology:

- the choral sacred musical culture of Ukraine is highlighted as a phenomenon of preserving the cultural memory of the nation;
- the iconic components of the national character in the system of the “national image of the world” – sophistry, hesychasm and cordocentrism-are identified, which form the ideological core of the church monodia of the XVII century as the foundation of Ukrainian choral sacred music of subsequent eras;
- the analysis of samples of the monodic tradition – cherubic songs of the Kyiv and Bulgarian semivs-is carried out in the context of identifying signs of the archetype of sophistry;
- the conceptual performing and methodological foundations of leading masters of choral culture in Ukraine of the XX-early XXI centuries are outlined, which are marked by the influence of ethical and ideological and aesthetic values of conductors;
- the characteristic features of the phenomenon of the performing style of the national choral tradition are identified and outlined, which consist in rethinking the style orientations of the era of the Performed Work, the system of musical and speech resources in the process of conducting and choral interpretation through the prism of personal auditory representation of the sound ideal, aesthetic and ideological beliefs and national worldview of performers.

- systematically and comprehensively analyzed Ukrainian sacred music in the academic choral tradition-traced the creative activity of professional choral groups of different regions of the country in the context of the revival of sacred music, drew attention to the frequency of use of sacred works of Ukrainian composers in the programs of concert performances, identified the performance-style features of the interpretation of sacred music, in particular, highlighted the parameters of the standard of choral sound in the Performing interpretation of sacred music by choral groups;
- the content of the concepts “performing style of a choral group” and “reference performing version” in knowledge about the National Choral performing culture and the preservation of sacred traditions by academic choral groups of Ukraine in regional and national contexts has been further developed.

The first chapter of the paper describes the theoretical and methodological basis of the research. The theoretical basis consists of scientific works and studies that comprehensively cover Ukrainian musical culture, in particular, musicological studies devoted to the history of the development of the art of sacred singing, problems of performing style and conducting interpretation, scientific works on the reflection of the national image of the world in musical art, as well as publications from related branches of the humanities – philosophy, theology, history, philology, cultural studies and psychology of art. In order to study the phenomenon of choral performance style in line with the Ukrainian choral tradition, the work applied a systematic approach and used a set of scientific research methods: research-search, system-analytical, historical-genetic, cultural, phenomenological, source-based, typological analysis method, musicological method, audiovisual analysis method, empirical-analytical, comparative methods.

The analysis of the philosophical understanding of music in the era of antiquity is carried out, which highlights views on music of ethical content – a measure of the influence of musical art on changing the character of a person and the interpretation of music as an art for the aesthetic experience itself. The continuity of views on the aesthetic and didactic influence of music can be traced in Byzantine philosophical thought on the basis of Christianity. In the liturgical tradition, music, represented by two main types –

psalmody and antiphonic singing, is designed to glorify God and convey to the faithful the sanctity of God's word. Elements of psalmody and the principles of antiphonic variability underlie the melodic thematism of sacred music from subsequent eras to the present.

The aesthetics of sacred singing of Ukrainians were largely influenced by the Byzantine beautiful – sounding calophone style, which reached its peak in the XIII–XIV centuries. Emotionally elevated singing, which can stir up the soul of a person, is discussed in a number of musical and theoretical treatises of the XVII-early XVIII centuries. The main features of the performance style of that time were the combination of canonicity with the natural melodic flair of singers, which are due to its ideological settings and peculiarities of perception of liturgical canons. The complex of musical and aesthetic views of early Christian thinkers gives grounds to understand Byzantine culture as a source of originality of Ukrainian sacred singing. Tracing the philosophical and theological discourse on the nature of musical art and the tasks of sacred singing is necessary for understanding the Performing and interpretive foundations of Ukrainian sacred music.

The second section is devoted to the consideration of sacred musical art through the prism of mental vectors of national culture. Art history views on the concept of “national image of the world” are highlighted. From the perspective of musical art, this concept is projected by researchers on compositional creativity, performing arts and listening perception.

The question of the existence of sacred musical art of the early modern era is considered through the prism of the signature of sophistry as a ideological core that creates a national image of the world. In order to identify signs of sophistry in ancient sacred art, the analysis of the cherubic song of the Kyiv and Bulgarian versions of the semiv was carried out. The light feelings reflected in the angelic Hymn are associated with images of insight, spiritual vision, which illuminated the meanings of Kyiv culture. With the help of such a technique as raising the melody by a quart (light interval) and returning to a smooth gradual movement, the sublimity of the state of mind is revealed. An important dramatic and semantic function is played by repetition and return to constructions that are based on the main melodic course, vibrations of the melody in the form of a dotted, syncopated

rhythm, its temporal extensions or compressions. The intonation meaning determines the peculiarity of the sense of metric and fret support. The structural and compositional solutions of cherubic songs indicate the meaningfulness of details and form in one piece. The identification of individual phrases of the text with the help of syncopated, syllabic sound-rhythmic means or intonation factors indicate the semantic significance of the word, which in the Sophia worldview was identified with the main hypostasis of the Holy Trinity – God the father.

The formation of Ukrainian spiritual culture took place under the significant influence of Byzantine philosophical ideas. The most powerful teaching of hesychasm and its cordocentric views influenced the integral character of Kyivan Rus culture. Ukrainian sacred music at all historical stages of its development – from mono – acts to the work of contemporary composers-remains an expression of the strong sense of God's omniscience inherent in the Ukrainian nation. Traditional Rus- irmoloy chant with inherent features of restraint, calmness, severity, epic grandeur, detachment from emotions, embodied the aesthetics of spiritual beauty. With the change of the artistic system since the middle of the XVI century in Ukrainian musical culture, the transplanted modern Greek and Balkan-Slavic mono -ody presents a new aesthetic of sensuality, focused on emotional expressiveness. Sacred music of the Baroque era is distinguished from the monodic style by a new level of emotional and musical expressiveness. The concert style of partes' work is full of anxiety, contrasts, a wide dynamic scale, rhetorical figures, and embodied brighter emotional emotions and experiences – sadness and joy, anxiety and enlightenment. Consequently, a new style of sacred choral art of Ukraine has been formed in the works of classical composers. Developed at a high artistic level, the genre of choral Concerto, which was based on the texts of Psalms, embodied the religious and philosophical thoughts of the era and reflected a wide range of human feelings on a new intellectual and emotional-artistic level. With the help of melodic means of "sensual" intonations, humming, ornamentation, a characteristic psychologization of the lyrical sphere is created, which indicates the influence of sentimentalism on Ukrainian sacred music.

The third chapter examines the interpretive aspects of Ukrainian spiritual choral culture based on the analysis of the concepts of leading conductors of the XX – early XXI century – Olexander Koshits, Dmytro Kotko, Volodymyr Vasylevych, Evgen Vakhnyak, Pavlo Muravsky, Konstyantyn Pigrov, Viktor Ikonnyk, Vyacheslav Palkin and their successors. The vocal, technical and figurative foundations of academic choral singing introduced by representatives of regional conducting and choral schools of Ukraine in the course of rehearsal work and concert performance were achieved and performed in an artistically perfect performance of sacred music.

In the context of tracing the continuity of the tradition of sacred choral singing, the creative activity of iconic professional groups of different regions of Ukraine – the National Academic honored choral Chapel of Ukraine “Dumka”, the Naddniprotsky choir of Dmytro Kotko, the State honored academic choral Chapel of Ukraine “Trembita”, the Kyiv Chamber Choir named after Borys Lyatoshynsky, the Municipal academic male choral chapel named after him L. Revutsky, Lviv National Academic male choral Chapel “Dudaryk”, Chamber Choir of the Kharkiv Regional Philharmonic and Student Choir of the Odessa National Music Academy A. V. Nezhdanova.

The work provides a musical-theoretical and performing-choral analysis of the interpretation of sacred works by Ukrainian composers Maxym Berezovsky, Dmytro Bortnyansky, Artemy Vedel, Mykhailo Verbytsky, Kyryll Stetsenko, Lesya Dychko, Olexander Kozarenko, which fully emphasize the specifics of the national image of the world and retain their artistic value for centuries to this day. Based on the study of performing versions of sacred music embodied by professional choral groups led by outstanding conductors of the late twentieth century and modern times, it was possible to establish the defining performing dimensions of Ukrainian sacred music. Namely, the characteristic features of the performing style of the Ukrainian choral tradition are outlined and the main parameters for achieving the sound standard in the performing skills of Ukrainian choral groups are determined. It is established that the standard of choral sound covers a complex of physiological and technological, technical and virtuoso, artistic and aesthetic techniques, which was formed in the professional tradition of sacred singing and

provides for the reproduction of aesthetic and ideological and mental aspects of the national image of the world.

The theoretical and practical significance of the obtained research results lies in the possibility of their further application in scientific research of art history and cultural orientation. The materials, developments and conclusions of this dissertation are designed to enrich the factual and methodological base of modern Ukrainian choral studies and can be used for further scientific research on the history of musical, in particular, choral performance, taken into account in the development of textbooks, methodological manuals, lecture courses on the history of Ukrainian Choral Art, problems of conducting and choral interpretation. A multidimensional analysis of the specifics of the performance of Ukrainian sacred music will contribute to the formation of professional priorities of modern practical conductors, as well as serve as methodological material for conducting teachers when teaching the subjects “choral studies”, “history of choral art”, “conducting” and “practice of working with the choir”.

Keywords: choral culture of Ukraine, national image of the world, sacred choral singing, interpretation of sacred music, performing style of the choral group, standard of choral sound.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, рекомендованих МОН України

1. Байцар А. (Патер А.) Роль музичного шкільництва Львівського братства в процесі оновлення церковного співу в Україні. *Вісник Львівського ун-ту. Серія мистецтвознавство*. Вип. 5. Львів, 2005. С. 84–90.
2. Патер А. Філософсько-етичні виміри інтерпретації української сакральної музики. *Вісник Львівського ун-ту. Серія мистецтвознавство*. Вип. 17. Львів, 2016. С. 17–29.
3. Патер А. Софійність у сакральній практиці ранньомодерної доби. *Вісник Львівського ун-ту. Серія мистецтвознавство*. Вип. 20. Львів, 2019. С. 10-19.

Статті у закордонних фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз

4. Патер А. Еталонність хорового звуку у виконавському трактуванні української духовної музики. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warszawa, 2020. № 5 (26). June. S. 19 – 25.

Публікації у формі тез доповідей на конференціях

5. Патер А. Втілення ідей ісихазму та «Філософії серця» в українській сакральній музиці. *Мистецька культура: історія, теорія, методологія: тези доповідей. Міжн. наукова конференція* (Львів, 24 листопада 2017 р.). Львів: Растр-7, 2017. С. 56-59.
6. Патер А. Українська сакральна музика у світлі естетики «філософії серця». *Міжн. наук. форум «Музикознавчий універсум молодих»* (27 лютого – 02 березня 2018 р.): тези. Львів: Видавець Т. Тетюк, 2018. С. 101-102.
7. Патер А. Категорія національний образ світу в музикознавстві. *Мистецька культура: історія, теорія, методологія: тези доповідей. Всеукр. наук. конференція* (Львів, 30 листопада 2018 р.). Львів: Растр-7, 2018. С. 116-120.

8. Патер А. Звукова естетика Студентського хору Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової (на прикладі виконавської версії духовного твору Лесі Дичко «Благослови, душе моя, Господа»). *Міжнародний науковий форум МУЗИКОЗНАВЧИЙ УНІВЕРСУМ МОЛОДИХ «Україна і світ: вектори музичної комунікації», 22 – 23 січня 2021 року* : протоколи засідань. Львів : Видавець ФОП Король І. В., 2021. С.103-105.